

Навмисна помилка: текстова девіація, що творить новий сенс

У статті здійснено спробу класифікувати вживані автором різновиди навмисних помилок як виду мовної гри в авангардному поетичному тексті й прокоментовано їхню функцію щодо реалізації авторського задуму у творенні нових сенсів і потрібного художнього ефекту.

Ключові слова: навмисна помилка, мовна гра, стилістичні засоби

В статтє предпринята попытка классифицировать использованные автором разновидности преднамеренных ошибок как вида языковой игры в авангардном поетическом тексте и прокомментирована их функция относительно реализации авторского замысла в создании новых смыслов и необходимого художественного эффекта.

Ключевые слова: преднамеренная ошибка, языковая игра, стилистические средства.

The article attempts to classify the species of intentional errors which are used by the author as a kind of language game in the avant garde poetic text and comments on their function with respect to the implementation of the author's intention in the creation of new meanings and necessary artistic effect.

Key words: intentional error, language game, stylistic means.

Актуальним видається дослідження штучної помилки як виду мовної гри в умовах тенденції ускладнення або спростування поетичного тексту, орієнтованого на читача-сучасника. З огляду на вираження інтенцій автора-постмодерніста й реципієнта зазначеної літературної епохи, одним із видів мовної гри в тексті постає навмисна помилка, що дає змогу привертати увагу читача, робити інформацію наочнішою, доступнішою та цікавішою.

Мета статті – проаналізувати основні типи навмисних помилок й мовностилістичних засобів, що беруть участь у створенні ситуації створення девіацій у постмодерному поетичному тексті. Об'єктом обрано штучні, навмисні девіації в постмодерному поетичному тексті. Предмет наукового вивчення – типи й стилістична роль навмисних помилок як виду мовної гри в поетичних текстах українських митців кінця ХХ — перших десятиліть ХХІ ст. Матеріалом для дослідження стали тексти українських поетів-вісімдесятників,

дев'яностників, двотисячників, які працюють в авангардній стилістиці (О. Ірванець, І. Неборак, Ю. Андрухович, Р. Мельників, Т. Малкович та ін.).

Дослідники не завжди звертаються до поняття *навмисної помилки* під час дослідження явища мовної гри, що зумовлене найчастіше тим, що основа всіх навмисних помилок – стилістичний засіб – не розглядається як помилка. У представленому дослідженні спробуємо сформулювати визначення навмисної помилки як явища мовної гри, подати класифікацію її типів у постмодерному поетичному тексті.

Як відзначає Анрі Фрей у праці «Грамматика помилок», концепція «правильного», яка спирається на те, що відповідає встановленій суспільством нормі, не є унікальною. «Існує також інша концепція, яку ми будемо називати функціональною й у відповідності з якою правильність чи помилковість мовленнєвих фактів буде залежати від ступеня їх відповідності певній функції, нею встановленої» [10: 17]. А. Фрей наводить такі дефініції помилковості: «1) помилковим є те, що виходить за рамки колективної норми; 2) помилковим є те, що не відповідає заданій функції (напр.: ясності, економії, експресивності та ін.)» [10: 17]. «Помилки роблять не заради задоволення. Їх поява визначена, більш або менш несвідомо, тими функціями, які вони мають виконувати (більша виразність, більша ясність, більша економія та ін.)» [там само].

Ф. С. Бацевич у праці «Основи комунікативної девіатології» відзначає, що «мовленнєві аномалії мають багато спільного з мовленнєвими прийомами, які також є порушеннями звичного в мовленні, мовних і комунікативних норм. Власне, помилку від навмисної відрізняє відсутність доцільності» [1: 12]. За Бацевичем, мовленнєву девіацію слід аналізувати не в прямому значенні, а глибше, з погляду на сенс, який укладає автор, коли припускається помилки: «термін мовна (мовленнєва) девіація вживається для позначення найзагальнішого поняття, пов'язаного з різноманітними типами порушень власне мовних норм, мовленнєвих конвенцій, стратегій мовлення в «нормальних» станах свідомості. Однак мовленнєву девіативність чи правильність потрібно оцінювати не абсолютно, а стосовно сенсу, що передається, інтенцій та ілокутивних намірів мовця» [1: 18]. Також науковець зазначає, що «найзагальніша ознака, яку можна покласти в основу класифікації помилок, — це ознака усвідомленого чи неусвідомленого утворення девіацій. Усвідомлені мають поділ на умисні (“мовна гра”) та неумисні» [1: 32].

Перша спроба виділення навмисних помилок з ряду інших була продемонстрована в роботі Людвіга Вітгінштейна «Філософські дослідження.

Логіко-філософський трактат», у якій автор уперше вводить термін “мовна гра” (частина 1, п. 7): «...увесь процес уживання слів у мові можна представити як одну з тих ігор, за допомогою яких діти оволодівають рідною мовою. Я буду називати ці ігри «мовними іграми». /.../ «Мовною грою» я називатиму також і ціле: мову і дію, з якою вона переплітається» [3].

Автор не пропонує чіткого визначення поняття *мовної гри*, але говорить про те, що всі ігри мають свої певні правила, а отже дають можливість відрізнити саме мовну гру від обмовки, тобто навмисну помилку від ненавмисної (частина 1, п. 54): «Ознаки цього наявні в поведінці гравця. Подумай про таку характерну поведінку, як виправлення допущеної обмовки. Розпізнати, що хтось робить виправлення, можна навіть і не розуміючи його мови» [3]. Також автор зазначає, що один і той самий вислів у різних контекстах матиме й різні смисли. Отже, навмисні помилки виявляються не тільки на рівні текстових одиниць, а й на інших рівнях організації авторського тексту. Цей погляд збігається з думкою одного з найвидатніших швейцарських лінгвістів, одного із засновників Женевської лінгвістичної школи, Шарля Баллі, згаданий у праці Frei H «La grammaire des fautes» (1929), який усі мовні порушення розмежує на “власне” мовні й комунікативні (прагматичні) [1: 23].

Штучні помилки, девіації можна також визначати як гру слів. Поняття *гра слів* використовує Йоган Хейзінга в роботі «Homo ludens». Учений вважає, що «мовець може усвідомлено ставати “людиною, яка грається”, оскільки будь-який абстрактний вислів, у його розумінні, є мовним образом, будь-який мовний образ є нічим іншим, як гра слів» [11: 23]. Науковець розглядає взаємозв'язок поезії й гри, зазначаючи, що гра проявляється у формах образного втілення і має усвідомлену чи неусвідомлену мету: викликати емоції, привернути увагу читача (слухача). Мовець, який робить усвідомлені помилки, завжди прагне досягти певного ефекту [11: 184-185].

Мова поезії відрізняється від звичайної мови тим, що навмисне використовує образи, а це, звісно, відрізняється від повсякденної мови, де мовці вживають образи несвідомо. «Те, що мова поезії робить з образами, є грою» [11: 186]. Явище мовної гри з'являється, коли мовні норми свідомо порушуються. За Йоганом Хейзінга, така гра будується на відхиленнях від норм при одночасному усвідомленні їхньої непохитності. Мовна гра з'являється під час використання стилістичних засобів. Якщо навмисна помилка є результатом виконання певної функції при повному усвідомленні норм, то вона стає прямим способом створення ефекту гри в тексті на мовному рівні.

пив і слухав / як вітер продзвонював друзки віконного скла [6: 25]; однаково не станеш вивищенішим / за дим з даху хмародера. [6: 42]; Та Європу без нас ділили / На ЄСi і на ЄЕПi. [5: 7]; Ми собі шампани полизали [5: 16]; зосереджено допасовуєш / один акаемівський рїжок до іншого /зі сліпою вірою / у / свій / порятунок / на / зекономленій секунди... [7: 21]; і голуби туркочуть тишу / солодкочолої безтями /... а небесіння сині квіти /...і падає першовеснь-промінь / на павутиння квітів віршів [7: 49]; Тидох, God'у, нам, / о доцман [7: 58]; я розповім про країну кульбабію [7: 85];

— навмисне використання інвективної лексики, жаргону, просторіччя: *ах ти, телепню, бевзю, дурило і скурвий ти син! [2: 74]; – Ти нашим був кумиром, хрінів бевзь! / Ти – перший, хто повісив нам на вуха / паруючу лашу. Твоя шизуха / рій ангелів поперла з піднебесь. / вбрався в джинс...насвистував бітлів...[2: 340]; Бай-бай, богемо! Час розплати близько. / тремти, тварюко, вий і реви. /була ти надто звабливе курвисько / і не одне дурне лицарське військо / стягла на грішні свої острови. [2: 338]; Дженгельмени в курточках - / налітайте, курвочки. [2: 311]; війна – це суцільний і повний пиздець... / голений череп, / холод у яйцях... [7: 20];*

— транскрибування – (українське оформлення) іншомовних одиниць або повне чи часткове іншомовне оформлення: *Nastaє nastороженість [6: 8]; Довгі мою безnastанну безnastenність [6: 9]; Так o-zero, Овідію Назон, / і проминання ранку [7: 122]; Ми до вас приїхали з любов'ю / Ауч Україне...Фром Юкрейн...[5: 25]; Тидох, God'у, нам, / о доцман / Ніс осінь нам, / що до Ману / dog-ходить...[7: 58]; Залітав, неначе вор?! / Крук говорить: «Nevermore!» [2: 259]; Merci, danke schön, thank you, доктор Альцгеймер. [2: 258]. Такі прийоми покликані привертати увагу читача іншомовним написанням або звучанням.*

Поетичний текст має бути привабливим для читача, виражати інтенції автора щодо створення того чи іншого художнього ефекту. Тому саме в поетичних текстах простежуємо значну кількість штучних девіацій як виду мовної гри, що не просто збагачують текст за допомогою стилістичних засобів, а й привертають увагу реципієнта до вираження думок, смаків автора; створюючи смислову двозначність у запропонованому автором ракурсі. Такі навмисні девіації в межах поетичного тексту спонукають читача до розгадування закодованих сенсів або створюють ефект повної смислової заплутаності (ситуації абсурду), властивий поетиці постмодерного тексту.

Перспективою досліджень у вивченні явища мовної гри є інтерпретація читачем авторського задуму, втіленого за допомогою навмисних помилок,

типологію яких слід розширити й поповнити, розглянувши їх інші види (фразеологічні, лексико-семантичні, трансформації).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології / Ф. С. Бацевич. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. - 236 с.
2. «Бу-Ба-Бу»: Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстика / Авторський проект, упоряд., бібліограф. відомості та прим. Василя Габора. – Львів : ЛА «Піртаміда», 2008. – 392 с.
3. Витгенштейн Л. Философские исследования [Электронный ресурс] / Л. Витгенштейн. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/fD0/s00/z0000273/index.shtml>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.10.2016.
4. Дві тонни: Антологія поезії двотисячників. Упоряд. Б.-О. Горобчук, О. Романенко. – Київ: Вид-во Романенка «Маузер», 2007. – 304 с.
5. Ірванець Олександр. Преамбули і тексти: збірка поезій / Олександр Ірванець. – К.: Факт, 2005. – 76 с.
6. Малкович Тарас. ТОЙ ХТО ЛЮБИТЬ ДОВГІ СЛОВА / збірка поезій / Тарас Малкович. – Meridian Czernowitz. – В.І.М.А., 2013. – 96 с.
7. Мельників Ростислав. Апокрифи степу (поезії 1992-2012 рр.) / Ростислав Мельників. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. – 144 с.
8. Неборак Віктор. ЛІТАЮЧА ГОЛОВА. Вибрані вірші / Віктор Неборак. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 288 с.
9. Єгорушкіна К. В. Пульсація миті: Поезія / К. В. Єгорушкіна. Передм. І. З. Павлюка. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2006. – 120 с.
10. Фрей Анри. Грамматика ошибок / Анри Фрей. Пер. с фр. / Вступ. ст. В. М. Алпатова. – М.: КомКнига, 2006. – 304 с.
11. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий / Й. Хейзинга. – СПб.: Изд. дом «Азбука-классика», 2007. - 384 с.